ทางรอด ๕ ประการ

ของ

พุทธทาสภิกขุ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพ

294.304
พ831ทล

ายไล้ เอียเล้ากุล

นสถานวัดประยุรวงศาวาส ธนบุรี

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๑

#1018

820

เรื่อง

ทางรอด ๕ ประการ

ของ

พุทธทาสภิกขุ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพ

นายไล้ เอียเล้ากุล

ณ ฌาปนสถานวัดประยุรวงศาวาส ธนบุรี

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๑

เลขหมู่ [illegible]
[illegible]
เลขทะเบียน [illegible]

2031



นายไล้ เอียเล้ากุล

ชาตะ ๒๘ ธันวาคม ๒๔๓๖

มรณะ ๒๘ มีนาคม ๒๕๑๐

บรรจุอัฐิ ๒๘ เมษายน ๒๕๑๑

คำไว้อาลัย

ความเศร้าเสียใจ ไม่มีอะไรเกินกว่าการสูญเสียชีวิตของคุณพ่อผู้บังเกิดเกล้า ได้เวียนมาถึงอีกครั้งหนึ่ง เพราะท่านถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๑๐ ได้ก่อให้เกิดความวิปโยคโศกเศร้า แก่ลูกหลานวงศาคณาญาติอย่างที่สุด เพราะท่านไม่ได้ป่วยไข้มาก่อน กำหนดการฌาปนกิจศพวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๑ เท่ากับเป็นกำหนดการสูญร่างกายของคุณพ่ออย่างสิ้นเชิง จึงนับเป็นวันวิปโยคของลูกหลานอีกครั้งหนึ่ง เพราะเท่ากับเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ในชีวิตของลูก

หากจะประมวลที่พึ่งที่เป็นหลักฐานมั่นคงของแต่ละชีวิตคงจะไม่มีใครที่ไหนซึ่งจะเป็นที่พึ่งที่แท้จริง เกินกว่าพ่อแม่บังเกิดเกล้าเป็นแน่ เพราะใคร ๆ ก็ย่อมทราบกันดี ตามพุทโธวาทของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ว่า บิดามารดา คือ

๑. เป็นผู้ให้กำเหนิดชีวิต หรือเป็นผู้เปิดประตูโลกให้แก่ลูก.

๒. เป็นผู้อภิบาล.
๓. เป็นผู้อารักขา.
๔. เป็นบูรพาจารย์
๕. เป็นอรหัตตาจารย์.
๖. เป็นพรหมาจารย์.
๗. เป็นเทวาจารย์.
๘. เป็นผู้ให้สรรพวิทยาการ.
๙. เป็นผู้ให้หลักฐาน และ
๑๐. เป็นผู้ให้ความรักความสงสารสูงสุดในโลก.

คุณพ่อดำเนินอาชีพทางการค้ามาตลอดชีวิต ทำมาอย่างเรียบ ๆ ไม่โลดโผนไม่สร้างเครดิต (สินเชื่อ) ในทางการค้ากับผู้ใดไม่มีพันธะทางหนี้สินเลย เพราะไม่ชอบเรื่องหนักใจที่มีข้อผูกพัน มีนิสัยประจำอยู่ตลอด คือ

พอใจในสัมมาชีพสม่ำเสมอ
ปลื้มใจในการบำเพ็ญบุญ
สงบใจในการปฏิบัติธรรม
บังคับใจให้มั่นอยู่ในศีลธรรม

สะกดใจต่อเหตุการณ์ที่ผ่านมาอย่างหนัก ๆ
สมัครใจร่วมการกุศลโดยไม่ต้องขอร้อง
ดีใจที่ได้พบปะสังสรรค์ไม่เลือกบุคคล
เห็นใจผู้อื่นเสมอ
รู้ ใจผู้ที่ต้องการให้ช่วยเหลือ
ปลุกใจให้ผู้อื่นต่อสู้ชีวิตและเหตุการณ์
ปลอบใจให้เริ่มต้นชีวิตใหม่
เต็มใจที่จะให้คำแนะนำสั่งสอน
สบายใจที่เห็นลูกหลานรื่นเริง
และภูมิใจที่ได้สร้างความดีงามอยู่ตลอด

คุณพ่อมีนิสัยใจพระอย่างนี้อย่างหนักแน่น สถานการค้าจึงกลายเป็นสถานธรรมสภาศูนย์กลางของนักธรรมสากัจฉา แหล่งสนทนาธรรม เป็นที่ปรึกษาชีวิตธุรกิจ และครอบครัวอยู่ตลอด มีร่างกายอยู่ในบ้าน แต่ใจอยู่ในวัด จนเครื่องแต่งกายชุดใหญ่ หรือชุดสากลธรรมดาก็ไม่มีจะแต่ง เพราะอ่อนต่อสังคมนอกบ้าน จึงไม่สนใจที่จะหาไว้ใช้

เมื่อชีวิตของคุณพ่อต้องสูญสิ้นไปครั้งนี้ ทำให้ลูกหลานต้องสูญสิ้นร่มโพธิ์ร่มไทร ร่มไม้ชายคา ต้องวิปโยคโศกเศร้าไปอีกนานแสนนาน แต่อนิจจังสังขาร ทุกชีวิตอยู่ในลิขิตของกรรม

ในการฌาปนกิจศพครั้งนี้ ด้วยอำนาจกุศลเจตนาใด ๆ ก็ตาม ขอประมวลอุทิศให้แด่คุณพ่อทั้งสิ้น หากท่านบังเกิด ณ สถานพิมานแมนหรือแดนใด จงติดตามสนองท่านทุกชาติทุกภพ ในสัมปรายภพนั้น ๆ เทอญ

จากลูก

๒๗ เมษายน ๒๕๑๑

ทางรอด ๕ ประการ

ของ

พุทธทาสภิกขุ

วิมุตตายนะกถา

ของ

พุทธทาสภิกขุ

แสดง ณ สวนโมกขพลาราม ไชยา

วันมาฆบูชา ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว วิมุตฺตายตนานิ, ยตฺถ ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตาปีโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต, อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ วิมุจฺจติ, อปริกฺขีณา อาสวา ปริกฺขยํ คจฺฉนฺติ, อนนุปฺปตฺตํ วา อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ อนุปาปุณาตี-ติ, ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพติ ฯ.

ทางรอด ๕ ประการ

ณ บัดนี้จะได้วิสัชนา พระธรรมเทศนาในวิมุตตายตนะสูตร เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา ความเชื่อ และวิริยะความพากเพียรของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญงอกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนา ของสมเด็จพระบรมศาสดา อันเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลายกว่าจะยุติลงด้วยเวลา

ข้อความในวิมุตตายตนะสูตร นี้ เป็นข้อความแสดงให้ทราบถึงเหตุ ๕ ประการ อันจะเป็นทางให้บุคคลหลุดพ้นจากกิเลส และทำอาสวะให้สิ้นไป ให้ได้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ กล่าวคือพระนิพพาน เหตุ ๕ ประการนี้ เข้าใจว่าเป็นเรื่องที่ท่านทั้งหลายมักจะไม่ได้ฟังกัน จึงเป็นเรื่องที่ควรนำมาวิสัชนา ข้อความในพระบาลีนั้นมีอยู่ดังต่อไปนี้.

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน อันเป็นอารามที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายตั้งใจฟังแล้ว ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เหตุแห่งความพ้นพิเศษจากอาสวะ

ทั้งหลายมีอยู่ ๕ อย่าง อันเป็นเหตุที่ทำให้ภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว ย่อมทำจิตที่ยังไม่หลุดพ้นจากกิเลส ให้หลุดพ้นจากกิเลสได้ ย่อมทำอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไปให้ถึงความสิ้นไปได้. อนึ่ง ธรรมอันเกษมจากโยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่าที่ตนยังไม่ได้ไม่ถึงนั้น ก็จะได้จะถึง. เหตุแห่งความพ้นพิเศษ ๕ ประการนี้เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อพระศาสดาครูอาจารย์ก็ดี หรือเพื่อนพรหมจารีด้วยกันอันเป็นที่เคารพรูปใดรูปหนึ่งก็ดี ในธรรมวินัยนี้ แสดงธรรมแก่ภิกษุ เมื่อครูอาจารย์หรือเพื่อนสพรหมจารี ซึ่งเป็นที่เคารพรูปใดรูปหนึ่ง แสดงธรรมแก่ภิกษุนั้น ๆ ด้วยประการใด ภิกษุนั้นก็เป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดข้ออรรถข้อธรรม ในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ปราโมทย์ความบันเทิงใจย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้รู้แจ้งชัดซึ่งอรรถและธรรม เมื่อปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติความอิ่มเอิบย่อมบังเกิด เมื่อมีใจอิ่มเอิบด้วยปีติแล้ว นามกายก็ระงับ เมื่อนามกายระงับแล้ว เธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อันนี้

เป็นเหตุให้เกิดความหลุดพ้น ให้มีจิตหลุดพ้นจากกิเลสอัน ยังไม่หลุดพ้น ทำอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นให้สิ้นไป ธรรม อันเป็นที่เกษมจากโยคะ ที่ยังไม่ได้ไม่ถึง ก็จะบรรลุ ก็จะได้จะถึง นี้เป็นเหตุแห่งความพ้นพิเศษข้อที่ ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุข้ออื่นยังมีอีก คือ พระ-ศาสดาครูอาจารย์ก็หาได้แสดงธรรมแก่ภิกษุนั้นไม่ เพื่อนสพรหมจารีเป็นที่เคารพรูปใดรูปหนึ่ง ก็หาได้แสดงธรรมแก่ภิกษุนั้นไม่ ก็แต่ภิกษุนั้นเองได้แสดงธรรม ตามที่ตนได้สดับมาก่อนแล้วอย่างไร ได้เรียนไว้แล้วอย่างไร ก็แสดงแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นโดยพิสดาร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุแสดงธรรมที่ตนได้สดับแล้ว ที่ตนได้เรียนแล้วอย่างไร แก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นโดยพิสดารด้วยประการใด ๆ ในขณะนั้นภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดในข้ออรรถข้อธรรม ในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ปราโมทย์ความบันเทิงใจ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น เมื่อมีปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติย่อมบังเกิด เมื่อมีปีติเกิดในใจแล้ว นามกายก็ระงับ เมื่อนามกายระงับแล้ว เธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อันนี้เป็นเหตุแห่ง

ความพ้นพิเศษที่ ๒ ที่ทำให้ภิกษุผู้ไม่ประมาทนั้น มีจิตหลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งหลาย ทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไป และธรรมอันเป็นที่เกษมจากโยคะที่ยังไม่เคยได้เคยถึงก็จะได้จะถึง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อันนี้เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นข้อที่ ๒.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุข้ออื่นยังมีอีก คือ พระศาสดาครูอาจารย์ ก็มิได้แสดงธรรม และภิกษุนั้นเองก็มิได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สะดับแล้ว เรียนแล้วแต่อย่างไรแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่น หากแต่ภิกษุนั้นได้สาธยายได้ท่องได้บ่นธรรม ที่ตนได้สะดับแล้ว ได้เรียนแล้วอย่างไรโดยพิสดาร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อภิกษุนั้นสาธยายท่องบ่นธรรมที่ตนได้สะดับแล้วเรียนแล้วอย่างไร โดยพิสดารด้วยประการใด ๆ ในขณะนั้นภิกษุนั้นเป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดข้ออรรถข้อธรรม ในธรรมที่ตนสาธยายแล้ว ท่องบ่นแล้วด้วยประการนั้น ๆ เมื่อนั้นปราโมทย์ความบันเทิงใจ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ เมื่อมีปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติย่อมบังเกิด เมื่อมีใจประกอบด้วยปีติแล้ว นามกายก็รำงับ เมื่อนามกายระงับแล้ว เธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้นี้ก็เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นของ

ภิกษุนั้นผู้มีความเพียรอันกระทำแล้ว ทำจิตให้หลุดพ้นจากกิเลส ทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไป ธรรมอันเกษมจากโยคะที่ยังไม่ได้ไม่ถึง ก็จักได้จักถึง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อันนี้เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นข้อที่ ๓.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุข้ออื่นยังมีอีก คือพระศาสดา ครู อาจารย์ ก็มิได้แสดงธรรม และพระภิกษุนั้นเองก็มิได้แสดงธรรม ภิกษุนั้นก็มิได้สาธยายท่องบ่นธรรม แต่ว่าภิกษุนั้นได้ตริตรองธรรมด้วยจิต พิจารณาด้วยใจซึ่งธรรมที่ตนได้สะดับแล้วได้เรียนแล้วอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อภิกษุนี้ตริตรองด้วยจิตพิจารณาด้วยใจ ซึ่งธรรมที่ตนได้สะดับแล้วเรียนแล้วอย่างไรด้วยประการใด ๆ เธอนั้นก็เป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัด ซึ่งข้ออรรถข้อธรรมในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ เมื่อนั้นความปราโมทย์บันเทิงย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ เมื่อปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อปีติเกิดในใจแล้ว นามกายก็รำงับ เมื่อนามกายรำงับแล้ว เธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุนั้นย่อมจะมีจิตอันพ้นแล้วจากกิเลส ย่อมจะมีอาสวะสิ้นแล้ว ธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะที่ยังไม่ได้

ไม่ถึงก็ย่อมได้ย่อมถึง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อันนี้เป็นเหตุแห่งการหลุดพ้นข้อที่ ๔.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุข้ออื่นยังมีอีก คือพระศาสดา ครู อาจารย์ ก็ไม่ได้แสดงธรรม ภิกษุนั้นก็ไม่ได้แสดงธรรม ภิกษุนั้นก็ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่เรียนแล้วอย่างไร และภิกษุนั้นก็ไม่ได้ตรึกตรองซึ่งธรรมตามที่ได้สะดับแล้วเรียนแล้วอย่างไรด้วย หากแต่ว่าภิกษุนั้นได้ทำสมาธินิมิตให้เกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์อันเธอถือเอาด้วยดีแล้ว ทำในใจด้วยดีแล้ว ทรงไว้ในใจด้วยดีแล้ว ได้แทงตลอดด้วยดีแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมาธินิมิตอันใดอันหนึ่งเป็นอารมณ์ที่ภิกษุนั้นถือ เอา ด้วย ดี แล้ว ทำไว้ในใจด้วยดีแล้ว ทรงจำไว้ด้วยดีแล้ว แทงตลอดด้วยดีแล้วด้วยประการใด ๆ เธอนั้นก็เป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดซึ่งข้ออรรถ ข้อธรรมในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ เมื่อปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติย่อมบังเกิด เมื่อปีติมีในใจแล้ว นามกายก็รำงับ เมื่อนามกายรำงับแล้ว เธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น ภิกษุนั้นย่อมจะทำจิตให้หลุดพ้นจากกิเลส ย่อมจะ

ทำอาสวะให้สิ้นไป ธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่ยังไม่ได้ไม่ถึง ก็ย่อมจะได้จะถึง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อันนี้เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นข้อที่ ๕.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุทั้งหลาย ๕ ประการนี้แล เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย อันเป็นเหตุที่เมื่อภิกษุผู้ไม่ประมาทแล้ว มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว ก็ทำจิตที่ยังไม่หลุดพ้นจากกิเลส ให้หลุดพ้นได้ ย่อมทำอาสวะที่ยังไม่สิ้นให้สิ้นได้ ธรรมอันเป็นที่เกษมจากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ตนยังไม่ได้ไม่ถึง ก็จะพึงได้พึงถึงโดยแท้แล"

ข้อความในพระบาลีมีเพียงเท่านี้ จากพระพุทธภาษิตแห่งพระบาลีนี้ มีใจความสำคัญที่ควรจะกำหนดไว้เป็น ๕ อย่างสั้น ๆ ว่า ภิกษุได้ฟังธรรมที่มีผู้อื่นมาแสดง ก็ทำให้เห็นอรรถเห็นธรรม จนมีจิตตั้งมั่น บรรลุถึงความหลุดพ้นได้ นี้อย่างหนึ่ง, อย่างที่ ๒ ภิกษุนั้นแสดงธรรมเอง เมื่อแสดงอยู่ ย่อมรู้อรรถรู้ธรรมที่ตนกำลังแสดงนั้น ก็ทำจิตให้หลุดพ้นได้ และข้อที่ ๓ ภิกษุนั้นท่องบ่นสาธยายธรรมที่ตนได้ศึกษามา ก็เกิดความเห็นแจ้งในอรรถและ

ธรรมนั้น ก็สามารถทำให้จิตหลุดพ้นได้. และข้อที่ ๔ คือภิกษุนั้น ตริตรองธรรมที่ตนได้ศึกษามาแล้วอย่างไร ก็ทำให้เกิดการหลุดพ้นแก่ภิกษุนั้นได้ และข้อสุดท้ายก็มีว่า ภิกษุนั้นมีสมาธินิมิต ที่กำหนดอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง จนจิตเป็นสมาธิแล้ว ก็สามารถทำให้เกิดการหลุดพ้นแก่ตนได้ เป็น ๕ อย่างด้วยกันฉะนี้

ถ้าสรุปให้สั้นกว่านี้ก็จะได้ความว่า **ภิกษุจะหลุดพ้นได้จากกิเลสด้วยเหตุ ๕ อย่างคือ ตนเองได้ฟังธรรมอย่างหนึ่ง และตนเองเป็นผู้แสดงธรรมเสียเองนี้อย่างหนึ่ง ตนเองสาธยายธรรมอยู่นี่ก็อย่างหนึ่ง ตนเองตริตรองในธรรมอยู่นี่ก็อย่างหนึ่ง ตนเองทำสมาธิให้เกิดขึ้นแล้วก็หลุดพ้นได้ นี้อย่างหนึ่ง, รวมเป็น ๕ อย่างด้วยกัน** อย่างแรกคือฟังธรรม อย่างที่สองคือแสดงธรรมเสียเอง อย่างที่สามท่องบ่นสาธยายธรรมอยู่ด้วยตนเอง อย่างที่สี่ตริตรองใคร่ครวญธรรมอยู่ด้วยตนเอง อย่างที่ห้าทำจิตให้เป็นสมาธิ ทั้งห้าอย่างนี้มีผลเหมือนกัน คือทำให้บรรลุความสิ้นไป แห่งกิเลสได้ด้วยกันทั้งนั้น ข้อที่เข้าใจว่าท่านทั้งหลายจะไม่เคยได้ยินได้ฟัง

ไม่เข้าใจนั้นก็อยู่ตรงนี้เอง เพราะว่า**คนทั่วไปมักจะเข้าใจกันว่า เราจะหลุดพ้นจากกิเลสได้ ก็ตรงด้วยการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาอย่างเดียว** จึงจะเป็นต้นเหตุให้หลุดพ้นจากกิเลสได้. แต่ในที่นี้พระพุทธเจ้าท่านกลับตรัสไว้ว่า เหตุที่จะทำให้หลุดพ้นได้นั้น มิใช่มีเพียงเท่านั้น แต่มีอยู่ถึง ๕ ประการด้วยกัน สี่อย่างที่เพิ่มเข้ามานั้น เราไม่เคยได้ยินได้ฟัง และเรายังสงสัย และเรายังไม่เชื่อ ว่าจะเป็นไปได้ถึงอย่างนั้น เพราะฉะนั้น เป็นเรื่องที่ควรจะกำหนดจดจำพิจารณากันให้ดี ศึกษากันให้ดี สังเกตดูให้ดีเป็นพิเศษซึ่งจะได้วิสัชนาต่อไป.

ข้อที่ ๑. ว่าเพราะได้ฟังธรรมจึงหลุดพ้น ข้อที่ ๒. ว่าเพราะแสดงธรรมด้วยตนเองจึงหลุดพ้น ข้อที่ ๓. ว่าสาธยายธรรมอยู่จึงหลุดพ้น ข้อที่ ๔. ว่าตริตรองธรรมอยู่จึงหลุดพ้น ใน ๔ ข้อนี้เป็นของแปลกของใหม่ที่เราต้องสังเกต ต้องเข้าใจกันเสียใหม่

ข้อที่หนึ่งว่าได้ฟังธรรม จิตหลุดพ้นนั้น เข้าใจได้ไม่ยากนัก เพราะตามธรรมดาเราก็ได้ยินได้ฟังอยู่ทั่วๆ ไปแล้วว่า มีบุคคลผู้บรรลุความเป็นพระอรหันต์ในที่นั่งนั้นเอง

เช่นไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากำลังฟังคำแนะนำสั่งสอน ของ พระ-องค์อยู่ ก็บรรลุธรรมสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ในที่นั้นเอง นี้ไม่ได้ไปทำสมาธิวิปัสสนาที่ไหน ก็บรรลุธรรมในขณะที่ฟังนั้นเอง นี้ก็เพราะเหตุที่ว่า **มีความประจวบเหมาะในการฟังนั้น** ทำให้เห็นชัดในข้ออรรถ ข้อธรรม หมายความว่ามีความเข้าใจแจ่มแจ้งลึกซึ้ง ส่งจิตไปตามความเข้าใจนั้นแล้ว ถอนความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ตนเคยยึดมั่นถือมั่นเสียได้ ข้อนี้ก็เป็นเพราะว่า**ในการฟังธรรมนั้น ทำให้เกิดความเข้าใจก่อน และความเข้าใจนั้น ทำให้เกิดปราโมทย์ คือความบันเทิงรื่นเริงในธรรมนั้น ปรา-โมทย์นั้นทำให้เกิดปีติคือความอิ่มอกอิ่มใจ เมื่อปีติเกิดแล้ว นามกาย คือจิตใจความคิดต่าง ๆ ก็รำงับลง เมื่อนามกายรำงับลงแล้ว ความรู้สึกเป็นสุข ก็เกิดขึ้น ความรู้สึกที่เป็นสุขนั้น ทำจิตให้ตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้แจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริงจนหมดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง.**

นี้เป็นเรื่องที่ต้องสังเกตดูให้ดี ๆ ว่า ต้องมีการฟังธรรม และมีการเข้าใจในธรรมที่ได้ฟังนั้น อย่างที่เรียกว่า

รู้ประจักษ์ชัด ว่ามีเหตุอย่างไร มีผลอย่างไร และเมื่อเข้าใจถึงขนาดนั้นแล้วจะเกิดความพอใจขึ้นในตน มีความรื่นเริงบันเทิงธรรมแล้ว มีปีติอิ่มเอิบ ทำให้จิตใจและความรู้สึกคิดนึกรำงับแล้ว จึงจะรู้สึกเป็นสุข ต่อเมื่อรู้สึกเป็นสุขชนิดนี้แล้ว จิตจึงจะอยู่ในลักษณะที่เรียกว่า พร้อมหรือได้ที่ ที่ความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งทั้งปวงจะปรากฏจนเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เป็นต้น **บางคนคงจะประหลาดใจว่าทำไมจึงเอาความสุขมาไว้ที่ตรงนี้ คือเอาความสุขมาไว้ตรงก่อนแต่ที่จิตจะตั้งมั่น และเห็นแจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง** นี้เป็นเรื่องที่สำคัญมากที่จะต้องสังเกตไว้และเข้าใจ. ในการที่เราท่านทั้งหลายฟังธรรมนั้นได้เกิดความรู้สึกตามลำดับอย่างนี้หรือไม่ โดยทั่วๆ ไปไม่ได้เกิดความรู้สึกครบถ้วนตามลำดับนี้ เพราะว่าไม่เข้าใจประจักษ์ชัดในอรรถและธรรมถึงขนาดนั้น เราเข้าใจบ้างเหมือนกัน แต่ว่าไม่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งประจักษ์ชัดในอรรถและธรรม ถึงขนาดที่จะให้เกิดปราโมทย์ปีติ และทำนามกายให้รำงับได้.

ข้อนี้เป็นเพราะเหตุหลายอย่างหลายประการ เช่นว่า **เราฟังธรรมแต่พอเป็นพิธีบ้าง เช่นมานั่งหลับฟังธรรม อย่างนี้ก็มีอยู่โดยมาก หรือว่าฟังธรรมโดยคิดว่าเอาแต่บุญก็พอแล้ว** อย่างนี้ไม่มีทางที่จะเกิดญาณทัศนะเหมือนอย่างที่กล่าวไว้ในพระสูตรนี้ คนส่วนมากฟังธรรมเข้าใจก็ไม่เข้าใจมาก ถึงขนาดที่เกิดญาณทัศนะในลักษณะนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยปัจจุบันนี้ มีการฟังธรรมกันแต่ตามธรรมเนียมตามประเพณี หรือที่เรียกได้ว่าฟังละเมอ ๆ เพ้อๆ ไปเป็นส่วนมาก **หรือว่าฟังด้วยจิตที่ทะเยอทะยานด้วยความโลภ อยากจะมีความรู้ไว้มาก ๆ เพื่อเป็นคนรู้มากแล้วก็จะดีจะเด่น หรือจะเอาความรู้นั้นไปเป็นเครื่องมือหาลาภหาสักการะ** อย่างนี้เป็นต้น ถ้าฟังด้วยจิตใจที่เป็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีทางที่จะเกิดญาณทัศนะในขณะที่ฟังธรรมนั้นจนมีการบรรลุเป็นลำดับ ๆ ไป ดังที่ได้กล่าวไว้ในพระสูตรนี้ได้.

ด้วยเหตุนี้เองหวังว่าเราท่านทั้งหลาย จะได้ปรับปรุงตนเองกันเสียใหม่ ในเรื่องอันเกี่ยวกับการฟังธรรม. ใน

พระสูตรนี้มีข้อความปรากฏชัดอยู่แล้วว่า พระศาสดา ครูบาอาจารย์ก็ดี หรือว่า เพื่อนสพรหมจารีด้วยกันอันเป็นที่เคารพก็ดี แสดงธรรมอยู่ ภิกษุนั้น ย่อมฟังด้วยดี ไม่ได้ถือว่าเพื่อนสพรหมจารีด้วยกันแสดง แล้วก็ไม่สนใจฟังเท่าที่พระศาสดาเองจะทรงแสดงหรือครูบาอาจารย์บางคนจะได้แสดง นี้ก็เพราะว่าไปนึกเรื่องสูง เรื่องต่ำ เรื่องเกียรติ์เรื่องภูมิ ของบุคคลผู้แสดง ดังที่เราได้ยินได้เห็นกันอยู่เป็นอันมากในการวิพากษ์วิจารณ์ ว่าคนนั้นแสดง คนนี้แสดง แสดงดี แสดงไม่ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการแสดงธรรมทางวิทยุกระจายเสียงเป็นต้น **มัวแต่วิพากษ์วิจารณ์กันอย่างนี้แล้ว จะมีการฟังด้วยดีอย่างไรเล่า ผู้ที่ฟังด้วยดีนั้น ต้องไม่คำนึงถึงตัวบุคคลว่าสูงว่าต่ำ ว่าเก่ง หรือไม่เก่งอย่างนี้เป็นต้น แต่จะเพ่งเฉพาะสิ่งที่กำลังแสดง ข้อความที่กำลังแสดง อรรถและธรรมที่กำลังแสดงว่าเป็นอย่างไร**

เมื่อมีผู้เอาอรรถและธรรมมาแสดง ก็ตั้งใจฟัง ย่อมเงี่ยหูฟัง คือ ฟังด้วยใจทั้งหมด จนประจวบเหมาะในข้อที่แสดงนั้น ตรงกันกับเรื่องที่ตนรู้สึกอยู่

ศึกษาอยู่ ค้นคว้าอยู่ สงสัยอยู่ ให้ข้ออรรถและธรรมนั้นแจ่มกระจ่างออกมา เป็นความรู้สึกด้วยใจ ไม่ใช่เป็นความเข้าใจ หรือเห็นด้วยตามแนวของเหตุผล หากแต่ว่าเป็นความรู้สึกที่ลึกกว่านั้น คือรู้สึกลึกซึ้งอยู่ในจิตใจ จนซึมซาบในใจถึงความจริงข้อนั้น ซึ่งเป็นความจริงที่แท้จริงที่เด็ดขาดที่เฉียบขาด ที่ภิกษุนั้นเห็นอยู่ เข้าใจอยู่ รู้สึกอยู่ว่าเป็นความจริงเหลือที่จะประมาณได้ ดังนี้แล้วก็เรียกว่า เป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัด ซึ่งข้ออรรถและข้อธรรมแห่งเนื้อความนั้น เมื่อเป็นดังนี้ ย่อมเกิดปราโมทย์ คือความบันเทิงใจ เป็นลักษณะแห่งความพอใจอย่างยิ่งก่อน เมื่อเกิดปราโมทย์ คือ ความบันเทิงใจอย่างนี้แล้ว ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เอง ที่จะเกิดปีติ ความอิ่มอกอิ่มใจต่อไปอีกชั้นหนึ่ง **เมื่อสิ้นอำนาจแห่งปีตินี้แล้ว นามกายก็รำงับ** หมายความว่า ความรู้สึกคิดนึกในทางจิตใจของภิกษุนั้นทุกอย่างทุกประการย่อมจะรำงับลง **มีอาการแห่งจิตที่ไม่มีปัญหา ไม่รู้สึกว่ามีปัญหา ไม่มีความหวัง ไม่มีความทะเยอทะยาน ไม่มีความกระหาย แม้แต่อย่างใด**

อย่างหนึ่ง เมื่อนามกายรำงับในลักษณะนี้แล้ว อาการที่เป็นสุขชนิดใหม่ที่ยังไม่เคยรู้จักมาก่อน ก็จะเกิดขึ้น เมื่อความสุขชนิดนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็มีความรำงับแห่งจิตถึงขนาดที่เรียกว่าเป็นสมาธิคือตั้งมั่น เป็นสมาหิโต ในลักษณะของความตั้งมั่นเป็นสมาหิโต นี้; ย่อมมีความบริสุทธิ์ ปราศจากการรบกวนของนิวรณ์ด้วย; ย่อมมีลักษณะที่เป็น กัมมนิโย คือแคล่วคล่องว่องไวต่อความรู้แจ้งด้วย ประกอบไปด้วยอาการ ๓ อย่างนี้แล้วก็เรียกว่า "ตั้งมั่น" โดยแท้จริง

ทบทวนอีกครั้งหนึ่งก็คือว่า เป็น สมาหิโต ตั้งมั่น เป็น บริสุทโธคือบริสุทธิ์ เป็น กัมมนิโย คือไว คล่องแคล่วต่อการที่จะรู้แจ้ง หรือการงานในทางจิต เมื่ออาการอย่างนี้มีขึ้นแก่จิต หรือว่าคุณสมบัติอย่างนี้มีขึ้นแก่จิตแล้ว ย่อมเกิดอาการที่เรียกว่า ยถาภูตัง ปชานาติ คือย่อมรู้ชัดสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง.

ความลับในข้อนี้มีอยู่ว่า ถ้าจิตไม่ตั้งมั่นในลักษณะนี้แล้ว ไม่สามารถที่จะเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง

ทั้ง ๆ ที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ก็มีลักษณะตามที่เป็นจริงแสดงอยู่. ข้อนี้เราจะต้องทำความเข้าใจกันเสียก่อนว่า **สิ่งทั้งหลายทั้งปวงย่อมแสดงลักษณะแห่งความจริงของมันอยู่ด้วยกันทั้งนั้น หากแต่ว่าเราเองต่างหาก ไม่ได้ปรับปรุงจิตใจให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม ที่จะมองเห็นความจริงข้อนั้น จะพูดให้เห็นด้วยตัวอย่างชัดยิ่งขึ้นไปกว่านี้ก็ด้วยอยากจะพูดว่า ต้นไม้ก็พูดได้ ก้อนหินก็พูดได้ พวกเรานั่งอยู่ที่นี่เต็มไปด้วยต้นไม้ เต็มไปด้วยก้อนหินที่มันพูดได้ แต่แล้วเราก็ไม่ได้ยิน เพราะว่าเราหูหนวก หรือตาบอด ไม่เห็นความจริงที่สิ่งเหล่านี้แสดง และไม่ได้ยินข้อความที่สิ่งเหล่านี้แสดง** การที่กล่าวว่าต้นไม้ก็พูดได้ ก้อนหินก็พูดได้ อะไร ๆ ก็พูดได้นี้ หมายความว่า **สิ่งเหล่านั้นมันแสดงความจริงอยู่ทุกขณะ คือแสดงความจริงที่ว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาและแสดงความจริงสรุปว่า ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น** แต่แล้วเราก็ไม่ได้สนใจในสิ่งเหล่านี้เลย เรามานั่งที่นี่ก็เลยไม่ได้ประโยชน์จากธรรมะที่สิ่งเหล่านี้แสดง แต่ถ้าว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมเป็นโยคีเป็นมุนี ที่มีจิต

ใจที่ตั้งอยู่ในลักษณะที่ละเอียด ที่ประณีต ที่สุขุม ที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติแล้ว ย่อมจะได้ยิน คำว่า "ได้ยิน" ในที่นี้เป็นคำอุปมา หมายความว่ามันเกิดรู้สึกขึ้นมาเหมือนกับว่าเห็นหรือเหมือนกับได้ยิน

เมื่อพระพุทธเจ้า ทรงนั่งพิจารณาธรรมอยู่ที่โคนต้นโพธิ์จนกระทั่งได้รู้แจ้งเห็นจริง นี้เราพูดเป็นอุปมาว่าได้ยินเสียงของธรรมชาติ ได้ยินเสียงของต้นโพธิ์นั้นเองพูดให้ฟัง, มีพระศาสดาที่สำคัญ ๆ หลายองค์นั่งฟังจากธรรมชาติ นั่งดูจากธรรมชาติ แล้วก็ได้เห็นและได้ยิน ได้รับความจริงนั้นมาจากธรรมชาติแล้วก็มาสอนคนอื่นได้ มีศาสดาในรุ่นหลัง ๆ หลายคนที่เป็นอย่างนี้ จนเขาสร้างรูปของพระ-ศาสดาองค์นั้น ในลักษณะที่เอามือป้องหูอยู่ เอามือป้องหูคล้าย ๆ กับว่าดักเสียงที่จะลอยมาตามธรรมชาติ แล้วจะได้ยิน. "ได้ยิน" ก็คือเข้าใจรู้แจ้งตามที่เป็นจริง แล้วก็มาสรุปเป็นหัวข้อ สำหรับสอนคนอื่นเป็นบทเพลง อย่างนี้เรียกว่าอาจารย์ผู้นี้ได้ยินต้นไม้พูด ได้ยินก้อนหินพูด ได้-ยินเสียงลมพัดพูด ได้ยินอะไร ๆ ต่าง ๆ พูด และได้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างแสดงความจริงให้ดู จึงได้รับความจริงจากธรรมชาติ

นี่ ความสำคัญมันอยู่ตรงที่ใจของท่านตั้งมั่นอยู่เสมอ คือว่าใจของท่านตั้งมั่นอยู่ในลักษณะที่พร้อมที่จะรับสิ่งเหล่านี้เสมอ. ก็ตั้งมั่นในลักษณะที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง คือว่า จิตแน่วแน่มีอารมณ์เดียว จิตบริสุทธิ์ผุดผ่อง จิตไวต่อความรู้สึก ประกอบอยู่ด้วยลักษณะ ๓ ประการนี้แล้ว เรียกว่าจิตตั้งมั่นพร้อมอยู่เสมอ ที่จะรับเอาความจริงจากทุกสิ่งที่มันแสดงออกมา เพราะฉะนั้นเมื่อเห็นอะไรเข้าก็เห็นความจริงของสิ่งนั้น ในลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น หรือเมื่อได้ฟังอะไรมา ก็แปลความหมายไปในทางที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้อย่างนี้ด้วยกันทั้งนั้น.

จิตที่ตั้งมั่นในลักษณะอย่างนี้ มีได้แก่ภิกษุผู้ฟังธรรมและแม้แก่ภิกษุผู้กำลังแสดงธรรมอยู่เอง และแม้แก่ภิกษุที่กำลังสวดท่องบ่นสาธยายธรรมอยู่ และแม้แก่ภิกษุที่ตริตรองทบทวนธรรมอยู่ ทำไมจึงต้องแยกออกไปอย่างนี้ ก็เพราะว่า มันมีอาการที่ต่างกัน. เราไม่สังเกตดูให้ดี แม้แต่ในเรื่องการฟังธรรม เราก็ยังทำไม่ได้เสียแล้ว แล้วเราจะเป็นผู้แสดงธรรมได้อย่างไร. สำหรับ

ในเรื่องการฟังธรรมพอจะเห็นได้โดยง่ายว่า ถ้าเข้าใจธรรมก็จะมีปีติปราโมทย์อย่างนี้ได้ และมีจิตตั้งมั่นอย่างนี้ได้และในขณะที่จิตตั้งมั่นนั่นเอง ญาณทัศนะในขั้นสุดท้ายจะเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ก็ปรากฏ จิตใจก็คลายออกจากการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงที่เรียกว่าวิราคะ เมื่อคลายออกแล้วก็เป็นอันว่าหลุดพ้น

ยกตัวอย่างเหมือนอย่างว่า ได้ฟังธรรมที่แสดงให้เห็นชัดว่า กามคุณทั้งหลายมีลักษณะเปรียบเหมือนกับไฟบ้าง เปรียบเหมือนกับงูพิษบ้าง เปรียบเหมือนกับหลุมถ่านเพลิงบ้าง เปรียบเหมือนกับเขียงรองสับเนื้อบ้าง ดังนี้เป็นต้นแล้ว ถ้ามีความเข้าใจแจ่มแจ้งประจักษ์ชัดในข้ออรรถ ข้อธรรมนั้นแล้ว สิ่งที่เรียกว่าความเบื่อหน่ายต่อกามคุณนั้นย่อมจะเกิดขึ้น ที่เรียกว่านิพพิทาญาณ มีความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแล้ว ก็จะเกิดการวาง ที่เรียกว่า วิราคะ หรือการคลายออกที่เรียกว่า วิราคะ เมื่อเกิดวิราคะคลายออกแล้ว ก็จะเกิดความหลุดพ้น ที่เรียกว่า วิมุตติในที่นี้ คือหลุดพ้นจากกิเลส และสิ้นอาสวะและได้รับธรรมอันเกษมจากโยคะคือความดับทุกข์ ปรากฏชัดอยู่ในขณะนั้น.

เมื่อเป็นดังนี้ เราก็จะสรุปใจความได้อีกครั้งหนึ่งว่า ในการฟังธรรมนั้น เมื่อต้องฟังจนเข้าใจว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอยู่อย่างไรแล้ว แล้วการที่ไปหลงยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานั้น ก็เท่ากับเป็นการเข้าไปกอดรัดเอากองไฟ คือความทุกข์เอาไว้นั่นเอง มันจึงสะดุ้งกลัวและถอยหลังออกจากสิ่งนั้น ซึ่งเรียกว่านิพพิทา หรือวิราคะ หรือวิมุตติ ซึ่งมีความหมายเหมือนกันหมด นิพพิทา คือความเบื่อหน่าย ก็เป็นอาการที่ถอยออก วิราคะ คือการคลายการคลายความยึดถือก็เป็นการถอยออก วิมุตติ คือความหลุดพ้นก็เป็นการถอยออกแล้วอย่างเต็มตัว

จึงเป็นการเห็นได้ชัดว่า **การฟังธรรมที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งประจักษ์ชัดนี้ ทำให้เกิดการถอยออก จึงทำให้เกิดการหลุดพ้นขึ้นมาได้ แต่กำลังของจิตที่จะถอยออกนี้ไม่มากพอ จึงต้องมีปีติและปราโมทย์ มีความรำงับและได้เสวยสุขก่อน จึงจะมีกำลังของจิตมากพอที่จะถอยออก แต่ในขณะนั้นก็มีความระคนปนกันหมด เจือกันหมด คือความเห็นแจ้งมี**

เท่าไหร่ ปีติปราโมทย์ก็มีมากเท่านั้น มีความรำงับมากเท่านั้น จิตก็ตั้งมั่นมากเท่านั้น สมสัดสมส่วนกันพอดี และจิตที่ตั้งมั่นในขั้นต้น ๆ ก็ทำให้ฟังธรรมนั้นเข้าใจประจักษ์ชัดยิ่งขึ้นไปอีก ทำให้มีปีติปราโมทย์มากขึ้นไปอีก ทำให้นามกายรำงับยิ่งขึ้นไปอีก มีความสุขชนิดที่ทำให้จิตตั้งมั่นมากขึ้นไปอีก ทำงานเจือกัน สัมพันธ์กันอย่างนี้ มากยิ่งขึ้นทุกที ผู้นั้นก็สามารถที่จะหลุดพ้นจากกิเลสได้ ในที่นั่งฟังธรรมนั้นเอง อย่างนี้เรียกว่าวิมุตตายตนะ คือบ่อเกิดแห่งวิมุตติข้อที่หนึ่ง. อันเกิดขึ้นมาได้จากการฟังธรรม.

วิมุตตายตนะ ข้อที่สอง ซึ่งเกิดขึ้นจากการแสดงธรรม ภิกษุนั้นแสดงธรรมอยู่แท้ ๆ แสดงธรรม ให้ผู้อื่นฟังอยู่แท้ ๆ ก็เกิดวิมุตติ คือความหลุดพ้นแก่ตัวเองได้ ข้อนี้ย่อมหมายความในชั้นต้นว่า ภิกษุที่ยังไม่หลุดพ้นเป็นพระอรหันต์ แล้วก็แสดงธรรมด้วยเหมือนกันไม่ใช่รอว่าให้

เป็นพระอรหันต์เสียก่อน จึงจะแสดงธรรม ข้อความในสูตรนี้ ยืนยันปรากฏชัดอยู่ดังนี้. ถ้าภิกษุนั้นแสดงธรรมอยู่ การแสดงนั้นก็แสดงไป ตามที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมาอย่างไรแล้วก็พยายามแสดงแก่ผู้ฟังด้วยความตั้งอกตั้งใจ จะให้ละเอียดละออให้พิสดาร ให้ถ้วนถี่ ให้ลึกซึ้ง ให้แจ่มกระจ่างแก่ผู้ฟัง. เมื่อภิกษุกำลังพยายามอยู่อย่างนั้น ท่านทั้งหลายลองพิจารณาลองคิดดูลองทายดูว่าผลจะเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง ข้อนี้ผู้ที่เคยเป็นนักเขียน นักขีดนักเขียน ย่อมจะเข้าใจได้ง่าย ผู้ที่เป็นนักเขียนบทความ หรือเขียนเรื่องอะไรที่ลึกซึ้งยาก ๆ ก็ตาม ย่อมรู้ดีว่าก่อนแต่ที่จะเขียนลงไปนั้นต้องคิดต้องนึกเสียก่อนทั้งนั้น บางทีเขียนไม่ได้เป็นชั่วโมง ๆ ก็ยังมี ไม่พอใจที่จะเขียนลงไปทั้งที่ไม่ดีทั้งที่ไม่ชัดละเอียดละออไม่แจ่มแจ้ง ต้องรออยู่กว่าจะเข้าใจแจ่มแจ้งเสียก่อนจึงจะเขียนลงไป ดังนั้นในขณะที่คิดมาก ๆ เพื่อจะเขียนลงไปนั้นแหละ จิตก็ได้ทำงานไปอีกส่วนหนึ่ง คือคิดอย่างลึกซึ้ง เพื่อจะให้เกิดการบรรยายโดยพิสดาร ผู้เขียนนั้นเองกลับได้ความรู้อย่างใหม่หรือเรื่องใหม่ หรือข้อ

ใหม่อันใหม่เพิ่มขึ้นอย่างไม่นึกไม่ฝัน จึงได้เขียนไปอย่างเป็นตุเป็นตะ ในสิ่งที่ปรากฏออกมาใหม่ ที่ไม่เคยเข้าใจมาแต่ก่อน ที่เพิ่งจะมาปรากฏในขณะนี้เอง นี้เห็นได้ง่ายเพราะว่าการขีดการเขียนลงในกระดาษนั้นมีเวลามากพอที่จะคิดจะนึกได้อย่างละเอียดละออ.

ทีนี้ เรามาดูกันถึงการพูด เช่นการแสดงปาฐกถาผู้แสดงปาฐกถาจะต้องมีความระมัดระวังมาก จะต้องคิดนึกมาก จะต้องกระทำไม่ให้มีการผิดพลาดเลย ดังนั้นจิตจึงทำหน้าที่ ที่ยากลำบากขึ้นมาในขณะนั้น คือเพ่งพิจารณาอย่างจริงจัง ให้เห็นแจ้งชัดเสียก่อนแล้วจึงพูดออกมา เป็นคำพูดทางปาก ไม่ใช่ว่าพูดพล่อย ๆ ไปได้เหมือนกับนกแก้วนกขุนทองหรือเหมือนกับเราเปิดจานเสียงแล้วมันก็ดังออกมา หรือว่าพูดไปตามความเคยชิน ไม่ต้องรับผิดชอบในสิ่งที่พูด อย่างนั้นก็หามิได้ แต่ต้องสำรวมสติสัมปชัญญะสำรวมความจำความรู้ทุกอย่างทุกประการ แล้วพูดออกไปให้ลึกซึ้ง แล้วเป็นไปในลักษณะที่ให้แทงจิตแทงใจของบุคคลผู้ฟังด้วย เมื่อกระทำอยู่อย่างนี้ ท่านทั้งหลายลองคำ

นวณดูเถิดว่า ในขณะนั้นจิตจะต้องปักดิ่งแน่วแน่ลึกซึ้งอย่างไร และขุดค้นเอาของที่ไม่เคยปรากฏมาแต่ก่อน ออกมาได้ใหม่ ๆ อีกอย่างไรเท่าไร. ในการแสดงปาฐกถาเป็นอย่างไร ในการแสดงธรรมะในวัดในวา ในอารามนี้ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน ยิ่งเป็นการแสดงในที่สงบ สงัด แก่บุคคลผู้ตั้งใจฟังอย่างยิ่ง แก่เพื่อนสพรหมจารี ผู้ตั้งใจฟังอย่างยิ่งแล้ว จิตของภิกษุนั้นย่อมมีความแหลม มีความคมมีความละเอียดละออลึกซึ้งมากกว่ากันอีกมาก ไม่เหมือนการแสดงปาฐกถาตามธรรมดาพอให้แล้วแล้วไป หรือแสดงกันแต่ในเรื่องโลก ๆ ตามความถนัด. การแสดงธรรมในพระพุทธศาสนานั้น มีความละเอียด ปราณีต สุขุม อย่างนี้ เพราะฉะนั้น ผลจึงเกิดขึ้นในลักษณะที่ลึกซึ้ง ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้อนี้ว่า ภิกษุนั้นแสดงธรรมที่ตนได้สดับแล้วอย่างไร ได้เรียนแล้วอย่างไรแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นโดยพิสดาร เธอแสดงด้วยประการใด ๆ เธอรู้ประจักษ์ชัดข้ออรรถ ข้อธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ.

นี้เป็นคำพูดที่ฟังได้ง่ายว่า ภิกษุนั้นแหละจะได้รับสิ่งนั้นก่อนผู้ฟัง หมายความว่าสิ่งใดที่ภิกษุนั้นคิดออกคิดได้

เห็นแจ้งนั้น เธอนั้นเป็นผู้รู้แจ้ง รู้ชัดก่อนผู้ฟัง เพราะว่ามันต้องปรากฏอยู่ในใจของเธอก่อน จึงจะออกมาเป็นคำพูด ผู้ฟังย่อมจะได้รับทีหลัง นี้เป็นเครื่องแสดงอยู่ชัดแล้วว่า ภิกษุนั้นได้อะไรมากกว่าผู้ฟังมากที่ตรงไหน? ก็มากที่ตรงข้อที่ว่า ผู้ฟังเพิ่งจะได้ฟังเป็นครั้งแรก ยังคลับคล้ายคลับคลาไม่ค่อยจะเข้าใจด้วยซ้ำไป แต่ในเรื่องเดียวกันนั้นเอง ภิกษุผู้แสดงธรรมนั้นย่อมรู้แจ้งประจักษ์ชัดอย่างใสแจ๋วเห็นจริงอยู่ในจิตใจของตนแล้ว เรียกว่าภิกษุนั้นได้รับธรรมะนั้นมากกว่าที่ผู้ฟังได้รับ ลึกซึ้งกว่าที่ผู้ฟังได้รับและก่อนกว่าที่ผู้ฟังจะได้รับ. เมื่อเป็นอย่างนี้ควรจะเข้าใจกันเสียว่า ผู้แสดงธรรมนั้นแหละได้อะไรมากกว่าผู้ฟัง ผู้ฟังได้อะไรน้อยนิดเดียว แต่ผู้แสดงนั้นแหละกลับได้มากกว่าเพราะต้องคิดนึกมากกว่า ต้องสำรวมมากกว่า ต้องระวังมากกว่า ต้องตั้งสติมากกว่า อะไร ๆ ก็ล้วนแต่ ได้มากกว่าไปเสียทั้งนั้น ฟังดูก็ขำดี **ว่าผู้ให้นั้นแหละได้มากกว่าผู้รับ** ถ้าท่านไม่เชื่อก็ลองไปคิดดู.

ทีนี้ ถ้าว่าภิกษุนั้นขยันให้—ขยันให้อยู่อย่างนี้ ก็ย่อมได้รับอะไรมากกว่าผู้รับมากขึ้น ๆ เป็นทวีคูณ หนักเข้า ๆ

ก็จะเต็มไปด้วยธรรมะที่ตนได้มากยิ่งขึ้นทุกที ผู้แสดงธรรมนั้น กลายเป็นผู้ที่บรรลุธรรมก่อนผู้ฟัง ไปไกลก้าวหน้าไปกว่าผู้ฟัง เป็นเรื่องที่จะมองเห็นได้ เป็นความจริงที่พอจะเข้าใจได้ แม้อาตมาเอง ก็มีความรู้สึกอย่างนี้ ว่ามีอะไรที่ได้ในขณะที่มีการให้แก่ผู้อื่น ยกตัวอย่างเช่น เมื่อจะอธิบายเรื่องที่ลึก ๆ ยาก ๆ ให้คนโง่ ๆ ฟัง มันเป็นเรื่องที่ต้องคิดหนักขนาดที่เกือบจะปวดหัว เมื่อมันคิดหนักขนาดนี้ มันก็ต้องรู้อะไรมาก หรือกว้างออกไปเป็นของตนก่อน เข้าใจเป็นอย่างดีแล้วก็เอาไปพูดให้คนที่โง่นั้นฟัง แล้วก็พูดกันอย่างไร ๆ มันก็ไม่รู้เรื่องอยู่นั่นเอง ผู้ฟังนั้นก็ไม่ได้อะไรไป แต่ผู้พูดหรือผู้ให้นี้กลับได้มากยิ่งขึ้นทุกที ถ้าขืนทำอยู่อย่างนี้บ่อย ๆ ไม่กี่ปี ก็จะเจริญก้าวหน้าในทางธรรมมากพอทีเดียว จนเป็นผู้รู้ธรรมะได้ สามารถทำความหลุดพ้นให้แก่ตนได้.

ถ้าเข้าใจข้อนี้ ก็จะเข้าใจข้อความในพระบาลีนี้ ที่กล่าวไว้ชัดว่า ภิกษุนั้นหลุดพ้นแล้วจากกิเลส เพราะเหตุแห่งการแสดงธรรม ในขณะที่แสดงธรรมมีการบีบบังคับให้จิตใจของตนทำหน้าที่อย่างหนัก ในการนึก การคิด

การพิจารณา เห็นแจ้งข้อความที่ตนได้เคยเล่าเรียนมาในขณะนั้น นี้ก็หมายความว่าภิกษุนั้นก็เคยเล่าเรียนมา ได้ฟังมาแล้วเป็นอันมาก แล้วก็ไม่เข้าใจอยู่นั่นเอง เพิ่งจะมาเข้าใจในเมื่อต้องการจะอธิบายให้ผู้อื่นฟัง คือเอาสิ่งที่ได้เล่าเรียนมานั้นแหละมาขบมาคิดกันใหม่ ในขณะที่ต้องการจะพูดให้ผู้อื่นฟัง โดยเฉพาะที่จะพูดให้คนโง่ฟัง ต้องคิดมากต้องนึกมาก ต้องนึกกว้างมากกว่าที่จะพูดให้คนฉลาดฟัง เพราะฉะนั้นคนโง่ ๆ นี้ก็มีประโยชน์เหมือนกัน ในการที่จะช่วยทำให้ใครคนใดคนหนึ่ง ต้องคิดนึกอะไรมาก เช่นเดียวกับภิกษุนี้ ที่ต้องการจะแสดงธรรมแก่คนเหล่าอื่นโดยพิศดาร จึงต้องคิดนึกมาก จนตัวเองเป็นผู้รู้ประจักษ์ชัดในข้ออรรถ ข้อธรรม ในธรรมนั้น ๆ โดยประการนั้น ๆ จนกระทั่งเกิดปราโมทย์ เกิดปีติ มีนามกายรำงับแล้วมีความสุข มีจิตตั้งมั่นในลักษณะที่เป็น สมาหิโต ปริสุทโธ กัมมนิโย ดังที่กล่าวแล้ว ญาณทัศนะก็เกิดขึ้นในสิ่งทั้งปวงว่า ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น มีความเบื่อหน่าย มีความคลายกำหนัด มีความหลุดพ้นจากกิเลส ทำอาสวะให้สิ้นไป ได้บรรลุธรรมที่เกษมจากโยคะ คือไม่มีความทุกข์ ที่ยังไม่เคยได้ไม่เคยถึง ก็มาได้มาถึงด้วยเหตุนี้.

เพื่อประโยชน์ที่มากออกไปอยากจะแนะนำท่านทั้งหลายว่า การที่ท่านทั้งหลายจะเสียสละกันบ้าง ย่อมจะเป็นการดี คือเสียสละในการที่จะอธิบายธรรมให้ผู้อื่นฟัง เมื่อถึงวันพระวันอุโบสถมาประชุมกันแล้ว เราก็ทำการเสียสละเพื่อจะเป็นผู้อธิบายให้ผู้อื่นฟัง เราก็ตั้งจิตคิดนึกอย่างลึกซึ้งสำรวมอย่างลึกซึ้งเพื่อที่จะอธิบายให้เขาฟัง และเมื่อเขาฟังไม่เข้าใจ ก็ยอมให้เขาซักไซ้โดยไม่ต้องโกรธ เขายิ่งซักไซ้มากขึ้นก็ยิ่งไม่โกรธ แต่พยายามคิดนึกให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีกเพื่อจะตอบคำถามของเขาให้ได้ ถ้าทำอยู่อย่างนี้ไม่เท่าไรก็จะมีความแคล่วคล่องว่องไว ในการคิดการนึกในข้ออรรถข้อธรรม แล้วก็จะได้รับผลก่อนเพื่อนที่นั่งฟัง หรือที่มาซักถามเรา คือเราจะประจักษ์ชัดในข้ออรรถข้อธรรมนั้นก่อนเขา ได้รับประโยชน์ก่อนเขา และบางทีเขาอาจจะไม่ได้รับเลยก็ได้ แต่เราก็ได้รับถึงที่สุดแล้ว

ดังนั้นขอให้ทุกคนรู้จักเสียสละในการที่จะคิดนึก เพื่ออธิบายให้เพื่อนกันฟัง ซึ่งก็เป็นการแสดงธรรมอยู่แบบหนึ่งด้วยเหมือนกัน แสดงให้ละเอียดละออโดยไม่รู้สึกเบื่อหน่าย พยายามอธิบายให้ละเอียดละออ โดยไม่มีการโกรธ

แค้นขุ่นเคืองในเมื่อมีผู้มาซักถาม เดี๋ยวนี้เราทำกันอย่างนี้หรือไม่ ดูเหมือนจะไม่ได้ทำกันอย่างนี้เลย พอถูกใครซักถามเข้าหน่อยก็โกรธเสียแล้ว เมื่อโกรธเกิดแล้วก็เป็นความมืดมิดยิ่งกว่าความมืดใด ๆ เมื่อเกิดความมืดเสียแล้วจะมีความแจ่มแจ้งในข้ออรรถข้อธรรมไม่ได้ เพราะฉะนั้นต้องไม่โกรธ

ทีนี้อีกทีหนึ่งก็ขี้เกียจขี้เกียจที่จะพูดด้วย ไม่อยากจะพูดด้วย ก็มีความเห็นแก่ตัวมากเกินไป ไม่คิดจะช่วยผู้อื่นเสียเลย ความขี้เกียจนี้ก็เป็นอุปสรรคที่จะทำให้ผู้นั้นไม่เจริญ ไม่ก้าวหน้าในทางธรรม เราควรจะขยันในการที่จะเสียสละหรือช่วยผู้อื่น ยอมเสียสละ ไม่มีความเบื่อหน่ายแม้จะถูกรบกวนมากมายอย่างไร ข้อนี้มันเป็นกำไรแก่บุคคลผู้นั้นเอง เพราะว่ายิ่งต้องถูกซักไซ้มากเท่าไหร่ ก็ยิ่งเป็นความฉลาดแก่ผู้ถูกซักไซ้นั้นเองมากเท่านั้น ธรรมชาติสร้างให้เรามีปัญญา มีความสามารถพอที่จะทำอย่างนั้นได้ แต่เราไม่ยอมรับ เรามาทำลายความฉลาดนั้นเสีย คือทำตัวเราให้โง่ลงไปอีก เพราะไม่ยอมให้ถูกซักไซ้ไล่เลียง ไม่พยายามที่จะตอบคำถามที่ควรจะตอบ อย่างนี้เป็นต้น.

จึงหวังว่าภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา จะได้เอาความข้อนี้ไปคิดกันเสียใหม่ แล้วอย่าเห็นแก่ตัวมากถึงขนาดที่จะไม่ยอมสนใจ ในการที่จะตอบคำถามอย่างจู้จี้พิรี้พิไรของบุคคลอื่นเลย จงถือเสียว่า การจู้จี้พิรี้พิไรของคนอื่นนั้น มันเป็นลาภแก่เรา เป็นการ"ได้"ที่ดีแก่เรา มันเหมือนกับการสอบไล่เราในชั้นต้นก่อนว่าเป็นคนขี้เกียจหรือไม่ขี้เกียจ เป็นคนขี้โกรธ หรือไม่ขี้โกรธ เมื่อเราไม่ขี้เกียจ ไม่ขี้โกรธ เราก็สอบต่อไปว่า เรามีความรู้พอสมควรแก่อัตภาพหรือหาไม่ ถ้าเราไม่ตอบคำถาม หรือตอบคำถามตามธรรมดาไม่ได้ ก็เรียกว่า เรายังไม่มีความรู้ที่สมควรแก่อัตภาพ เราจะต้องพยายามให้รู้ให้เข้าใจให้พอสมควรแก่อัตภาพเสียก่อน ให้เป็นต้นทุนสำหรับจะก้าวหน้าต่อไปในธรรมที่สูงขึ้นไป.

เพราะฉะนั้นขอให้ยินดีในการที่จะตอบคำถามของผู้อื่น แม้จะไม่ตั้งตัวเป็นผู้แสดงธรรมขึ้นธรรมาสน์เทศน์ ก็จงแสดงธรรมด้วยการตอบคำถามของผู้อื่นเถิด พยายามตอบคำถามให้ดีที่สุด แม้แต่ของลูกของหลานตัวเล็ก ๆ ที่จะมาจู้จี้พิรี้พิไรถามอย่างใดก็ตาม ก็จงพยายามคิดนึก

เพื่อตอบให้ดีที่สุดเถิด จะเป็นเหตุให้ได้รับอานิสงส์แห่งวิมุตตายตนะข้อที่สองนี้ โดยไม่ต้องสงสัยเลย ไม่ต้องขึ้นธรรมาสน์แสดงธรรมเหมือนภิกษุก็ได้รับผลอย่างเดียวกัน ให้ตั้งอกตั้งใจตอบคำถามให้ดีที่สุด แล้วความแจ่มแจ้งสว่างไสวจะเกิดแก่เราก่อน แล้วจะเกิดปราโมทย์และปีติ ทำจิตให้รำงับตั้งมั่นพร้อมที่จะเกิดญาณทัศนะในอันดับสูงยิ่งขึ้นไปจนเกิดความหลุดพ้นจากกิเลสได้ นี้เรียกว่า วิมุตตายตนะคือ บ่อเกิดแห่งวิมุตติ ข้อที่สอง อันเกิดมาจากการแสดงธรรมต่างกันกับข้อที่หนึ่งที่เกิดมาจากการฟังธรรม.

เอามาเปรียบกันดูก็จะน่าอัศจรรย์ในข้อที่ว่า การฟังธรรมก็ทำให้หลุดพ้นได้ การแสดงธรรมก็ทำให้หลุดพ้นได้ ผู้ให้ธรรมก็หลุดพ้นได้ ผู้รับธรรมก็หลุดพ้นได้ มันมีวิธีมากมายอยู่ถึงขนาดนี้แล้ว ทำไมเราจึงไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากช่องทางหรือโอกาสที่มีอยู่มากมายถึงขนาดนั้น.

ทีนี้ลองพิจารณากันดูต่อไปถึงวิมุตตายตนะ ข้อที่สาม คือ ความหลุดพ้นที่เกดมาจากการสาธยายธรรม ท่องบ่นธรรม.

ข้อแรกที่เราจะต้องพิจารณาดูให้ดี คือ การท่องบ่นชนิดไหนเล่า ที่จะทำให้เกิดความหลุดพ้นแก่บุคคลผู้ท่องบ่นการท่องบ่นเหมือนการสวดมนต์เมื่อตะกี้นี้ที่สวดกันดังลั่นไปหมดนี้ จะเรียกว่าเป็นการสาธยายท่องบ่นที่เป็นวิมุตตายตนะข้อที่สามได้หรือไม่ ถ้าได้ทำไมไม่ทำให้คนที่ท่องบ่นสาธยายนี้มีความหลุดพ้นจากกิเลสเหมือนที่กล่าวไว้ในสูตรนี้เล่า, ถ้าอยากจะเข้าใจข้อความนี้ ก็ขอให้ท่านทั้งหลายทบทวนดูถึงเรื่องที่เคยชี้แจงอธิบายมามากมายหลายครั้งหลายหนแล้ว ว่าสวดมนต์แปลนี้ไม่ได้มีไว้สำหรับให้ท่องสวดอย่างนกแก้วนกขุนทองหรือท่องเฉย ๆ ทีแรกเราสวดบาลียิ่งไม่รู้เรื่อง เดี๋ยวนี้เรามีคำแปลด้วย ก็พอจะรู้เรื่อง แต่แล้วก็ดูเหมือนจะไม่รู้เรื่องอยู่อีกนั่นเอง เพราะว่าไปท่องเสียอย่างเดียวกับท่องบาลี. เมื่อเราสวดไม่แปลเราสวดอย่างไร เมื่อสวดแปลเราก็ยังสวดอย่างนั้น หรือสวดอย่างละเมอเพ้อ ๆ ไป เพราะปากว่าไปได้ด้วยความเคยชิน มีความรู้สึกครึ่งหลับครึ่งตื่นก็ยังสวดมนต์แปลนี้ไปได้ เพราะว่ามีความเคยชิน.

เพราะเหตุฉะนั้น จึงกล่าวว่าแม้จะมีการสวดแปลแล้วก็ยังเหมือนกับที่สวดไม่แปลอยู่นั่นเอง คือสวดไปตามความเคยชิน เพราะเหตุฉะนั้น จึงได้แนะให้ว่าอย่าสวดอย่างนั้น **ให้หัดสวดด้วยการสวดคำแปลได้แล้ว ให้รู้ความหมายของคำแปลให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป จนกระทั่งว่าเป็นการแสดงธรรมให้แก่ตัวเองฟัง** เมื่อเราสวดออกไปอย่างไรก็ให้เหมือนกับการแสดงธรรมให้ตัวเองฟัง ให้เรื่องที่เคยลึกซึ้งอยู่นั้นค่อย ๆ ตื้นเข้า ๆ เพื่อให้รู้ความหมายของคำที่สวดนั้น เช่นเราจะสวดว่า คนพวกหนึ่งข้ามฟากโน้นไปไม่ได้ มัวแต่วิ่งเลาะอยู่ตามฝั่งนี้และมีอยู่มาก นี้ก็ให้รู้ว่าเราอยู่ในพวกนั้นหรือเปล่า ถ้าเราอยู่ในพวกนั้นก็ควรจะสะดุ้ง แล้วก็จะมีการเปลี่ยนแปลงในทางจิตใจ เพื่อจะเป็นผู้ข้ามฟากไปยังฟากโน้นกับเขาได้บ้าง หรือเมื่อเราสวดเรื่องบทอนิจจังทุกขัง อนัตตา เราต้องสะดุ้ง เมื่อได้สวดคำว่าอนิจจัง หรือทุกขัง หรืออนัตตา เพราะเราสวดด้วยสติสัมปชัญญะในความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของสิ่งต่าง ๆ นั้นเอง อย่างนี้เรียกว่าเราสวดด้วยใจ ไม่ใช่สวดด้วยปาก.

เมื่อเราสวดด้วยใจอย่างนี้จนถึงที่สุดแล้ว เราก็เลื่อนไปสวดด้วยความรู้สึกลึกไปกว่านั้น คือความรู้สึกจริง ๆ ที่เราอบรมอยู่เสมอ ให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ มันเลยความเข้าใจไปเป็นความรู้สึก จนกระทั่งเป็นปัญญาที่แท้จริง คือ รู้แจ้งชัดในข้ออรรถข้อธรรม ด้วยความรู้สึกจริงๆ ไม่ใช่รู้สึกด้วยความคิดความนึกหรือเหตุผล แต่รู้สึกว่ามองเห็นชัดจริง ๆ ว่ามันเป็นอย่างนั้นจริง ๆ โดยไม่ต้องอาศัยเหตุผล ก็มีความรู้สึกอย่างแจ่มแจ้งได้ ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว การสวดมนต์นั้นเอง การสาธยายท่องบ่นข้อความนั้นเอง จะทำให้เกิดวิมุตตายตนะ ข้อนี้ได้ แต่ว่าผู้นั้นจะต้องฝึกฝนเป็นอย่างมาก ฝึกฝนแล้วฝึกฝนอีก ที่จะให้การสวดมนต์ของตนลึกซึ้งยิ่งขึ้นเสมอไป ไม่ใช่สวดพอให้นอนหลับสบาย คือ สวดให้เกิดอาการง่วงนอนแล้วจะได้นอนหลับสบาย ไม่ใช่สวดสวดมนต์แก้นอนไม่หลับ อย่างนี้มันเป็นเครื่องจักรชนิดหนึ่ง ไม่อยู่ในวิมุตตายตนะ ข้อนี้เลย จะต้องไม่สวดแต่ปากจะต้องสวดด้วยจิตใจ และไม่สวดแต่ด้วยจิตใจ จะต้อง

สวดด้วยสติปัญญา ที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น ฝึกอยู่อย่างนี้แล้ว **การสวดมนต์นั้นก็ คือ การทำวิปัสสนาชนิดหนึ่งนั่นเอง** ไม่ใช่การสวด ๆ ท่องๆ บ่นๆ ไปด้วยปากด้วยลิ้นตามความเคยชิน เหมือนที่สวด ๆ กันอยู่.

นี้คือ ข้อที่แนะให้สังเกตดูกันเสียใหม่ ให้พยายามกันเสียใหม่ ที่ว่าการสวดมนต์ของเรานี้ จะต้องดีขึ้นทุกเดือนทุกปี ทุก ๆ ปี คือให้สวดมนต์สติปัญญา ด้วยความรู้สึกมากยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกปี จึงจะได้รับอานิสงส์ที่เป็นวิมุตตายตนะข้อนี้ เดี๋ยวนี้เราสวดอย่างถอยหลังเข้าคลอง เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า พอจำได้แม่นยำแล้ว สวดอย่างละเมอ ๆ ครึ่งหลับครึ่งตื่นก็สวดกันไปได้อยู่นั่นเอง ยิ่งทำอย่างนี้มากขึ้นเท่าไร ก็จะยิ่งเป็นการถอยหลังเข้าคลองมากขึ้นเท่านั้น.

ขอให้สังเกตดูให้ดี และให้จับความจริงข้อนี้ให้ได้ ว่าสวดมนต์บทที่เข้ามาใหม่ ๆ นั้น เราระมัดระวังมาก รู้เนื้อความของบทสวดมนต์บทนั้นมาก แต่พอเราจำได้เคยชินปากแล้วมันก็เลือนไป กลายเป็นว่าแต่ปากอย่างนกแก้วนกขุนทองไปเสียแล้ว หาได้จับอกจับใจในเนื้อความแห่งมนต์นั้น

เหมือนกับที่เราแรกรับเอามาเรียนใหม่ ๆ ไม่ ขอให้ทุกคนสังเกตดูเถิดว่า สวดมนต์บทใหม่ ๆ แปลก ๆ ที่เราเพิ่งจะได้รับมานั้น มันทำความอิ่มอกอิ่มใจให้แก่เราในข้อความนั้นอยู่พักหนึ่งทีเดียว อาจจะเป็นเวลาหลายเดือนก็ได้แต่แล้วพอความเคยชินเกิดขึ้น สวดได้คล่องโดยไม่ต้องระมัดระวังในเรื่องความหมายแล้ว มันก็เลือนไปจางหายไป เงียบไป เหลืออยู่แต่เสียงที่ปากว่าไปได้ด้วยความเคยชิน.

นี้เป็นกันหรือไม่ และเป็นกันมากน้อยเท่าไร ขอให้ทุกคนสังเกตดูตนเองให้มาก เพื่อจะได้นำมาปรับปรุงการสาธยายท่องบ่น สวดมนต์ทำวัตรของตนให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ให้ถูก ตามเรื่อง ตามราวยิ่ง ๆ ขึ้น ไป จนกระทั่งได้รับอานิสงส์ที่เป็นวิมุตตายตนะข้อที่สามนี้ ให้ได้ด้วยกันทุกคน จะมีโอกาสหลุดพ้นจากกิเลส แม้ด้วยลำพังการสวดมนต์อย่างที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ในสูตรนี้ก็ได้.

พึงดูให้ดี ๆ ว่า **พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า แม้แต่การสาธยายท่องบ่นนี้ก็ยังเป็นชนวนเป็นต้นเหตุให้เกิดความหลุดพ้นจากกิเลสของจิตได้ เราควรจะได้รับ**

ประโยชน์ข้อนี้กันโดยเร็ว เพราะว่ามันอยู่ในวิสัยที่เราจะทำได้ อย่าได้ไปคิดว่าต้องไปนั่งวิปัสสนาในป่าในในดงอย่างนั้นอย่างนี้จึงจะหลุดพ้นได้ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เองว่า แม้แต่การสาธยายท่องบ่นธรรมะที่ตนได้เรียนแล้วสดับแล้วอย่างไร ก็ยังทำให้เกิดการหลุดพ้นจากกิเลสแก่จิตใจได้ ขออย่างเดียวแต่อย่าสวดอย่างนกแก้วนกขุนทอง โดยลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วนั้น. ให้พยายามอบรมบ่มนิสัย สร้างจิตใจที่มีสมรรถภาพที่จะรู้สึกต่อความหมายของธรรมที่ตนกำลังสวดอยู่นั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็จะเกิดอาการที่เรียกว่าภิกษุนั้นสาธยายธรรมที่ตนสดับแล้วได้เรียนแล้วอย่างไร โดยพิสดารด้วยประการใด ๆ ภิกษุนั้นเป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดข้ออรรถ ข้อธรรมที่ตนกำลังสาธยายนั้น โดยประการนั้น เมื่อเป็นดังนี้ ปราโมทย์ก็เกิด ปีติก็เกิด นามกายก็รำงับได้เสวยสุข แล้วทำจิตให้พร้อมอยู่ในการที่จะเกิดญาณทัศนะ เพื่อเกิดวิราคะ วิมุตติตามลำดับไป.

หนทางที่จะหลุดพ้นได้เพิ่มขึ้นอีกข้อหนึ่งเป็นสามข้อว่าการฟังผู้อื่นพูดก็ดี การพูดให้ผู้อื่นฟังก็ดี และการท่อง-

บ่นมนตราที่ได้เรียนไว้ก็ดี ทั้ง ๓ อย่างนี้แต่ละอย่าง ๆ ก็เป็นหนทางที่จะให้เกิดความหลุดพ้นจากกิเลสได้ หมายความว่า แม้จะไม่มีสติปัญญามากมายขนาดจะนับเมล็ดทรายในมหาสมุทรได้ เราก็ยังอาจที่จะหลุดพ้นจากกิเลสได้ เพราะการสาธยายท่องบ่นที่ถูกวิธีดังที่กล่าวมานี้.

ทีนี้ถัดไปข้อที่สี่ ภิกษุตริตรองพิจารณาธรรมที่ได้สดับแล้วได้เรียนแล้วอย่างไร นี้ไม่เกี่ยวกับการพูดให้ผู้อื่นฟัง หรือฟังผู้อื่นพูด หรือท่องบ่นอีกแล้ว แต่หมายถึงการเจาะจงพินิจพิจารณาธรรม ที่เราได้เคยได้ยินได้ฟังแล้วอย่างละเอียด อย่างลึกซึ้ง อย่างพิสดาร นี้คือข้อแนะทั่ว ๆ ไป คำสั่งสอนทั่ว ๆ ไป ที่เราได้ยินได้ฟังอยู่ จะไม่อธิบายอะไรให้มากไปกว่านี้อีก เพราะเป็นเรื่องที่ได้ยินได้ฟังซ้ำ ๆ ซากๆ ว่าให้หมั่นพินิจพิจารณาธรรมะที่ตนได้อ่าน ได้ฟัง ได้ศึกษา ได้เล่าเรียนให้จริงจังก็จะเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงได้ ดูแล้วมันยากไปกว่าข้อที่หนึ่ง ข้อที่สอง ข้อที่สาม คือฟังผู้อื่นพูด คือพูดให้ผู้อื่นฟัง หรอสวดร้องท่องบ่นธรรมะนั้น ๆ อยู่

ทีนี้ก็มาถึงข้อที่ห้า ที่ว่าทำจิตให้เป็นสมาธิ ถือเอาธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง มาเป็นนิมิตแห่งสมาธิ จะใช้วัตถุ

ภายนอก หรือใช้อาการภายใน เช่นลมหายใจเป็นต้น ทำจิตให้เป็นสมาธิ ด้วยการเพ่งอารมณ์นั้น ให้เป็นอารมณ์ที่ถือเอาด้วยดี ให้มีการแทงตลอดอารมณ์นั้นจริง ๆ คือว่าจะเพ่งในลักษณะที่ให้จิตสงบเป็นสมาธิ แล้วเพ่งหาความจริงในสิ่งนั้นอีกต่อหนึ่ง จนกระทั่งเกิดปีติปราโมทย์ เกิดความรำงับในทางนามกาย มีจิตประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ ที่พร้อมที่จะบรรลุญาณทัศนะ นี้ก็เป็นการเจริญสมถะและวิปัสสนาโดยตรง.

สรุปความแล้วก็กล่าวได้ว่า ในโอกาส ๕ ประการนี้ มีความลดหลั่นกันตามลำดับ ข้อแรกดูจะเป็นของธรรมดามากหรือง่ายที่สุด คือการฟังเขาพูด ข้อที่สอง เราพูดให้เขาฟัง ข้อที่สาม ก็ท่องบ่นอยู่ด้วยความรู้สึกในความหมายของสิ่งที่ท่องบ่น ส่วนข้อที่สี่นั้น เพ่งพิจารณาธรรมะนั้น ๆ อย่างละเอียดละออ ส่วนข้อที่ห้านั้น ให้ถือเอาเป็นอารมณ์หรือเป็นนิมิตสำหรับให้เกิดสมาธิเสียก่อน แล้วจึงพิจารณาด้วยปัญญาในลักษณะที่เป็นวิปัสสนาโดยตรง รวมเป็นห้าข้อด้วยกัน แต่ละข้อ ๆ เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากกิเลสโดยเสมอกัน ดังพระบาลีที่ได้ตรัสไว้เช่นนี้.

ประโยชน์แห่งพระสูตรนี้ ที่เห็นว่ามีอยู่อย่างมากมายนั้น ก็คือการที่แสดงให้เห็นได้ว่า **แม้เราจะไม่สามารถทำสมถะและวิปัสสนาที่ลึกซึ้งยุ่งยากลำบาก เราก็ยังสามารถจะหลุดพ้นจากกิเลสได้** ด้วยการพิจารณาไตร่ตรองในธรรมะที่เราได้ยินได้ฟัง ถ้าเราไม่สามารถจะพิจารณาไตร่ตรองธรรมะนั้นได้ เราก็ยังมีโอกาสที่จะท่องบ่นธรรมะนั้นด้วยสติสัมปชัญญะ ด้วยจิตใจที่คอยจดจ่ออยู่ที่ความหมายของสิ่งที่เราท่องบ่น ถ้าเรายังทำอย่างนั้นไม่ได้อีก เราก็พยายามที่จะพูดให้ผู้อื่นฟัง ด้วยความตั้งอกตั้งใจอย่างละเอียดละออ ถ้าเรายังทำอย่างนั้นไม่ได้อีก เราก็จงฟังผู้อื่นพูดด้วยความตั้งอกตั้งใจอย่างระมัดระวังให้ดีที่สุด เราก็ยังมีทางที่จะหลุดพ้นได้ อย่างนี้เรียกว่าโอกาสมีให้เลือกถึง ๕ ประการแล้ว และก็มีอย่างง่าย ๆ รวมอยู่ด้วยถึง ๓ อย่าง ถ้าหากว่าเราไม่สามารถจะถือเอาอย่างใดอย่างหนึ่งในห้าอย่างนี้ได้แล้ว ก็เรียกว่าเป็นผู้อาภัพ เป็นผู้ที่ไม่สมควรที่จะหลุดพ้นเสียแล้ว เป็นคนอาภัพไม่สมควรที่จะหลุดพ้นจากกิเลสเสียแล้วเป็นแน่นอน ใครจะยอมตนเป็นคนอาภัพถึงขนาดนั้นบ้าง ก็ลองพิจารณาดูเองเถิด **เกิดมา**

ทีหนึ่งก็อย่าให้เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระ-พุทธศาสนาเลย อย่าให้ต้องอาภัพถึงขนาดนั้นเลย เพราะหนทางมีให้เลือกถึง ๕ ประการ แล้วก็มีอย่างง่ายที่สุดให้เลือกด้วย.

หวังว่าท่านทั้งหลายจะได้ถือเอาประโยชน์จากพระ-บาลี วิมุตตายตนะสูตรนี้ให้ได้ด้วยกันทุกคน ในลักษณะที่เหมาะสม จะเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นของที่เหมาะสำหรับตนก็ได้ หรือว่าจะถือเอาโอกาสทั้งห้าโอกาสนั้นฝึกฝนสลับกันไปอย่างนั้นอย่างนี้อย่างโน้นโดยสมควรแก่โอกาสและสมัย อย่างนี้ก็ยังทำได้ เรียกว่าเรายังมีโอกาสที่จะบรรลุธรรมะได้มากมายเหลือเกิน มีให้เลือกมากเหลือเกิน แต่เราก็เหลวไหลเสียเอง ขี้เกียจเสียเอง ไม่เอาใจใส่เสียเอง เอาแต่เรื่องง่าย ๆ อย่างขี้เกียจ คือฟังก็ฟังไปแล้ว ๆ ไป ถึงทีจะพูดให้ผู้อื่นฟังบ้างก็ขี้เกียจเสียแล้ว ถึงคราวที่จะสวดร้องท่องบ่นก็สวดร้องอย่างนกแก้วนกขุนทอง พอถึงคราวที่จะตริตรองธรรมะอันลึกซึ้งบ้างก็ปล่อยให้ง่วงนอนเสีย พอถึงคราวที่จะทำสมถะวิปัสสนาบ้าง ก็ว่ายุ่งยากเกินไป มีเรื่องที่จะต้องทำลำบากมาก ไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำได้ มันก็

หมดกัน ไม่มีอะไรเหลือสำหรับบุคคลผู้นั้น ที่จะเอาตัวรอดได้.

ทีนี้มาตั้งใจเสียใหม่ พยายามฟังผู้อื่นพูดให้ดี ๆ พยายามพูดให้ผู้อื่นฟังบ้างให้ดี ๆ สวดร้องท่องบ่นอยู่เป็นประจำให้ดี ๆ พิจารณาไตร่ตรองธรรมะตามโอกาสที่เรามีความโปร่งอกโปร่งใจ สบายดี แล้วก็ถือโอกาสทำสมาธิวิปัสสนาเท่าที่เราจะทำได้ เรียกว่าเป็นผู้ขยันขันแข็งอยู่ทุก ๆ วิถีทาง นี้เรียกว่าเป็นการเจริญภาวนา คืออบรมบ่มตัวเองให้เจริญก้าวหน้าไป ตามทางธรรมะแห่งพระพุทธศาสนา ได้รับประโยชน์โดยสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติโดยแน่นอน เพราะว่าธรรมะนั้นเป็น **อกาลิโก** ไม่จำกัดกาลเวลา และอยู่ในคลองแห่งเหตุผล ประพฤติได้เท่าไหร่ก็มีผลเท่านั้น มีผลแน่นอนด้วย ไม่จำกัดเวลาด้วย คนจึงได้รับประโยชน์จากธรรมะกันมาแล้วมากมาย จนกลายเป็นอริยะบุคคลในพระพุทธศาสนา.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคนที่มีความสนใจในเรื่องของพระอรหันต์ อันมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน จะได้สนใจในเรื่องวิมุตตายตนะ คือบ่อเกิดแห่งวิมุตตินี้กันให้มาก

เพื่อจะได้ทำให้เราเดินตามพระอรหันต์ได้ง่ายขึ้น ปฏิบัติตามพระอรหันต์ได้ง่ายขึ้น เหมือนที่เราบัจจเวกขณ์อุโบสถอยู่ทุกวันว่า มีการทำตามพระอรหันต์อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างสุดความสามารถของเรา และวันนี้ก็เป็นวันที่ระลึกแก่พระอรหันต์ที่ประชุมกัน ๑๒๕๐ องค์ ประกาศหลักของการประพฤติ ปฏิบัติที่จะทำให้หลุดพ้น **คือความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.**

ถ้าเรามีความสนใจในความหลุดพ้น ต้องการจะทำให้ได้โดยเร็ว โดยสะดวกยิ่งขึ้น ก็จงสนใจในบ่อเกิดแห่งวิมุตติ ทั้ง ๕ ประการนี้ ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แล้วการปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นของเรา ก็จะเจริญงอกงามก้าวหน้าลุล่วงไปโดยเร็ว สมตามที่เรามาประชุมกันเพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระอรหันต์ เพื่อเป็นการบูชาแก่พระ-อรหันต์ และเพื่อเป็นการเดินตามรอยของพระอรหันต์อันมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประมุข เป็นประธาน ตั้งอยู่ในฐานะเป็นที่พึ่งของโลกจนตลอดกัลปาวสาน.

ตลอดเวลาที่ยังมีธรรมะของพระอรหันต์อยู่ในโลกนี้ โลกนี้ก็จะยังเป็นโลกที่น่าดู คือมีความงดงาม

ในการที่เอาชนะกิเลสได้ ทั้งอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด ทั้งเบื้องต่ำ ทั้งท่ามกลาง และทั้งเบื้องสูง. สมตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสธรรมะไว้เผื่อเลือก ทั้งเบื้องต่ำ ทั้งท่ามกลาง และเบื้องสูง ดังที่เราได้ทราบกันดีอยู่แล้วทุก ๆ คน

ขอให้สนใจ ที่จะถือเอาประโยชน์ตนให้ได้โดยเร็วที่สุด และช่วยกันสืบอายุพระศาสนา ให้ตั้งอยู่เพื่อประโยชน์แก่คนทั้งหลาย และแก่ชนทั้งหลายอันจะมีมาในกาลข้างหน้า เมื่อทำได้อย่างนี้แล้วก็เรียกว่า เราได้ทำได้ดีที่สุดแล้ว ในสิ่งอันเป็นหน้าที่ หรือเป็นความรับผิดชอบของพุทธบริษัทเรา เป็นผู้มีความเจริญงอกงาม ก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนา ของสมเด็จพระบรมศาสดา โดยสมควรแก่การกระทำของตน ๆ

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้



พิมพ์ที่: หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา)
นายพยุง ทิพย์เนตร ผู้จัดการและผู้พิมพ์ผู้โฆษณา โทร. ๘๑๒๓๕๑

พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์พระนคร
๖๘/๒๐-๒๑ ถนนบุญศิริ พระนคร โทร. ๒๒๓๓๗, ๒๑๖๗๔
นายบุญธรรม สุนทรวาที ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๑๑